

чи Махала, чи Нідерлього (що написані найкритичніші), побачите, що найбільша частина матеріалу, на якім вси опирають ся, наша, українська. Тимчасом самі українські ні не знають сього, ні не цінять їх (тому, що не знають). Значну її частину маю готову (коло половини). Та ще багато треба дописати. Обчислюю, що книжечка формату Видавничої Спілки — мала би 10—12 аркушів друку. Чи не видала б її Ваша «Просвіта», або яка інша фірма, — бо в нас тепер трудно найти накладця. До неї можна би поробити й образки (дещо вже намальовала О. Кульчицька), але се збільшило би значно кошт накладу, бо треба би ще платити за образки і за кліші. Чи можливо се видати в Вас, не знаю, але подаю проект.»

В тому ж листі він пропонує для видання грунтовну, багато ілюстровану працю про гуцулів на 10 аркушів друку. На жаль, жоден з цих задумів не здійснився, головним чином з-за неприятливого матеріального становища товариства «Просвіта».

ПРАЦЯ В. ГНАТЮКА НАД СЛОВНИКОМ ЗАКАРПАТСЬКИХ ГОВІРОК

Володимир Гнатюк цікавився і закарпатськими діалектами, дослідження яких він присвятив кілька своїх праць. Вже в перших листах до Панькевича він підкреслював багатство і архаїчність закарпатської мови і заохочував вченого-початківця на її дослідження.

Іван Панькевич поділяв думки В. Гнатюка, приділяючи посилену увагу зокрема закарпатській лексиці. Та вивчення діалектів не було для нього лише якоюсь академічною справою: на підставі їх грунтовного дослідження він хотів довести, що закарпатська народна мова є діалектом української мови, яка повинна запанувати в школах, установах і повсякденному побуті.

Думка видати обласний словник при допомозі сільських учителів виникла у Панькевича ще в 1920 році, але вже на початку він зустрівся з непорозумінням у місцевої інтелігенції. 4 травня 1920 р. він скаржиться В. Гнатюкові: «Редагувати хотів я областний словар, но як я виджу, помочі від тутешніх учителів ніякої, а сам по селях поки що не можу іхати.»

З подібною байдужістю були прийняті і його заклики, статті та програми, друковані на сторінках ж. «Учитель» та «Підкарпатська Русь».⁹⁰

В. Гнатюк у той час жив у дуже скрутних матеріальних обставинах, про що можна дізнатися з його кореспонденції.⁹¹

⁹⁰ I. Панькевич, Справа нашої правописі. «Учитель», 1921 р., річ. II, № 5, стор. 70—89. I. Панькевич, Подкарпатський діалектологічний (обласний) словар, «Підкарпатська Русь», I, 1923, стор. 24—30. До останньої статті додано грунтовну програму, складену за брошуорою В. Гнатюка «Українська народна словесність» (Відень, 1917 р.).

⁹¹ Так, наприклад, в листі до свого друга Кревецького він пише: «Я вже сам тільки вегетую, не живу... Ліки страшенно багато коштують і загалом на все дорожча, платня як у нас завсігди низка, а заробітку нема, бо нішо не друкується». (Лист від 4 січня 1918 та 26 грудня 1921 р. Архів ЦДІА у Львові, ф. 309, од. зб. 987.)

Двоє дітей В. Гнатюка в той час училися в Чехословаччині — син Юрій на Пржібранському гірничому факультеті, а дочка Олександра на медичному факультеті Празького університету.⁹²

До 1920 р. подавав їм матеріальну допомогу зять (чоловік старшої дочки Ірини), але в 1921 р. він і сам залишився без праці і не зміг їм допомагати. Плата за навчання була досить висока, а курс польської марки у відношенні до чехословацької крони був настільки невигідний, що В. Гнатюк ніяк не міг звести кінці з кінцями: «Мені самому не можна вижити, а не то ще дітей утримати на дорогу чеську валюту», — скаржиться він Панькевичу.⁹³

Щоб дати дітям освіту, В. Гнатюк, незважаючи на тяжку хворобу, писав статті в чеські і закарпатські журнали, відмовлявся від лікування, жив до крайності скромно, але і так утримати у вузі двоє дітей йому було не під силу. В 1921 р. він вирішив взяти дочку після другого курсу додому.

Іван Панькевич дуже добре розумів становище свого колишнього вчителя, тому що й сам жив не в кращих умовах. Щоб допомогти матеріально, запропонував йому взяти участь в укладенні словника закарпатських говорів, в основу якого увійшли б власні записи В. Гнатюка та друковані матеріали інших дослідників. Панькевич пізніше мав доповнити словник матеріалами із своїх власних досліджень, а також чеськими еквівалентами і видати його в Ужгороді.

В. Гнатюк охоче погодився на таку пропозицію, тим більше, що над словником міг працювати дома, не виходячи з кімнати, а за гонорар (600 крон від аркуша друку, одержуваних щомісячним авансом) міг хоч би частково утримати дітей в школі.

Починаючи з 1921 р. праця над словником стає найчастішою темою їх листування.

Факт, що В. Гнатюк понад три роки присвятив інтенсивній праці над словником закарпатських говірок, в дотеперішній літературі або замовчувався, або ставився на задній план. Тому ми зупинимось на цьому питані трохи детальніше.

Конкретна угода про працю над укладенням словника між В. Гнатюком та «Шкільним відділом Ужгородського цивільного управління» була укладена у вересні 1921 р.

В. Гнатюк з притаманним йому ентузіазмом приступив до праці, але вже на початку виникли певні труднощі, пов'язані з контролем праці, транскрипцією, правописом і т. п. Всі ці проблеми, мов у дзеркалі, знайшли своє відображення в листах В. Гнатюка.

Одною з перших проблем було територіальне обмеження словника. Куди мають сягати його границі? «Чи шарішський діалект, яким по часті говорять уже в ужгородськім комітаті, земплинськім, шариськім, спіськім і бачванськім, втігати (в словник — М. М.) чи ні?» — питає він Панькевича і тут же висловлює свою думку: «Коли б їх втігати, то се збільшило б вдвое словар; коли не втігати, значить, ми не вважаємо їх українцями,

⁹² Юрій Гнатюк після смерті батька працював інженером в Донбасі. Від 30-х років його доля невідома. Олександра Гнатюк зараз живе в Парижі. Найстарша дочка В. Гнатюка Ірина померла 1966 р.

⁹³ Лист В. Гнатюка від 15 серпня 1921 р.

а тим часом вони самі вважають себе і, як я Вам показував, бачванці друкують уже книжки на своїм діалекті, вважаючи себе «русинами».⁹⁴ Панькевич правильно зауважує, що «критерії для розсудження, чи дане слово наше, чи словацьке не точні і тяжкі... Впливи взаємні ідуть далеко вглиб краю одного і другого.»⁹⁵ Оскільки в той час він не вважає себе ще компетентним рішати таке складне питання, то він звертається за порадою до чехословацьких професорів Вондрака та Травнічка.⁹⁶

На це В. Гнатюк відповідає: «Дуже добре, що Ви написали до Вондрака і Травнічка, а ще ліпше було би, якби чеська Академія Наук виславла на словацько-українське пограниччя спеціальну комісію зложену з чехів, словаків і українців для розсліду границі язикової і взаїмних впливів. Їй се тепер дуже легко зробити, аби тільки входили до неї об'єктивні люди, а не такі, що конечно хотіли би поставити на своїм.»⁹⁷

Пізніше В. Гнатюк та І. Панькевич домовились так, щоб закарпатський словник охопив й українські села Східної Словаччини.⁹⁸

В матеріалах Гнатюка, незважаючи на сумлінність запису, не передані деякі фонетичні явища, як наприклад, звук «ы». А, на думку Панькевича (і Вондрака), звук «ы» слід обов'язково передати в словнику як одну з найбільш характерних ознак закарпатських говірок.⁹⁹

Відсутність звука «ы» в своїх записах В. Гнатюк пояснює тим, що він був на одному місці лише короткий час, протягом якого не встиг простежити цей звук, і пропонує Панькевичеві особисто зайнятись цією проблемою та додатково віправити його записи.¹⁰⁰

Дальшою проблемою, що з'явилася при укладанні словника, було випи-сування слів із «місяцесловів» та інших публікацій, виданих «язичієм». В. Гнатюк пропонував не заливати цих видань до словника, «бо там така язикова саламаха, що трудно з нею що порадити... Без них буде словар, правда, менший, але чисто народний, отже й значно вартіший».¹⁰¹ Натомість пропонує залищити до словника слова із старшої писемності — апокрифів, «Александри», «Нягівського євангелія», духовних віршів тощо. «Всі ті друки подаються більше до історичного словника, як до теперішнього, але в них така чиста народна мова (відкинувши трохи зверхньої поволоки), що шкода було би поминути її.»¹⁰²

І. Панькевич поділяє думки В. Гнатюка, але зауважує, що «в матеріалі старшої літератури треба бути обережним і брати лише такі рукописи, в яких суть виразні діалектичні признаки.»¹⁰³ Крім того, він пропонує використати твори Духновича, Довговича, Кралицького та інших. «Строго

⁹⁴ Лист В. Гнатюка від 19 жовтня 1921 р.

⁹⁵ Лист І. Панькевича від 21 листопада 1921 р.

⁹⁶ Там же.

⁹⁷ Лист В. Гнатюка від 30 листопада 1921 р.

⁹⁸ Лист В. Гнатюка від 8 травня 1923 р.

⁹⁹ Лист І. Панькевича від 4 грудня 1921 р.

¹⁰⁰ Лист В. Гнатюка від 26 грудня 1921 р.

¹⁰¹ Лист В. Гнатюка від 8 травня 1921 р.

¹⁰² Там же.

¹⁰³ Лист І. Панькевича від 15 травня 1923 р.

беручи, се вже не буде діалектологічний словар, але словар областний в ширішім поняттю цього слова.»¹⁰⁴

Пізніше Панькевич надіслав В. Гнатюку дві збірки поезій Гренджі-Донського, з яких В. Гнатюк виписав 356 слів, три брошури Стріпського (977 слів), брошурку Маркуша,¹⁰⁵ вірші Злоцького,¹⁰⁶ книжку Біленького¹⁰⁷ та інші видання.

Дуже багато часу забрало Гнатюкові виписування слів із «Неділі»: «Я взяв 4 річник. Книжка величезна і дала би багато матеріалу, як би — не була писана неможливим жаргоном. Я сиджу цілий вечір, а тепер вечери довгі, читаю масу текстів і вспію виписати 5—10 карточок!»¹⁰⁸

Значною перешкодою при укладенні словника була його хвороба, на яку він скаржиться в багатьох своїх листах: «Як захворував 30 квітня (1922 р. — М. М.) так ось аж тепер устав. Дуже мучила мене астма, я мусив лежати в ліжку і нічого не робити. Дуже мене се прибило, що більше як три тижні я промарнував і не міг посунути наперед словарця.»¹⁰⁹ В 1923 р. він знову скаржиться: «На якийсь час мушу зупинити працю, бо набавився я катару сильного і дуже кашляю. Та може воно не довго потягнеться.»¹¹⁰ В 1924 р. стан його здоров'я ще більше погіршав. «По висилці листа до Вас я захворував (застудився в кімнаті!) і пролежав більше як місяць у ліжку; коли устав, мусив налагоджувати деякі залеглі справи і писати одну статтю так, що зі словарної роботи відпalo цілком два місяці.»¹¹¹

Та незважаючи на ці важкі обставини, В. Гнатюк протягом трьох років виписав діалектні слова буквально із всієї доступної літератури про Закарпаття. Крім своїх записів («Етнографічні матеріали з Угорської Русі», т. I—IV), він використав фольклорні збірники Я. Головацького, Г. Деволлана, М. Врабеля, Л. Дем'яна, літературні твори, писані народною мовою (О. Духновича, О. Павловича, А. Кралицького, В. Довговича, Злоцького, Г. Стріпського, В. Гренджі-Донського), закарпатські стародруки та рукописні збірники, календарі, газети, журнали, словник Чопея та багато інших матеріалів. Слова, виписані з цих матеріалів, досягли цифри — понад 20.000. При цьому до кожного слова була цитата з вказівкою на джерело, наголос, точна фонетична транскрипція, еквівалент у літературній мові тощо.

12 вересня 1924 р. В. Гнатюк за посередництвом чехословацького консульства у Львові надіслав словник в Ужгород, але Панькевич одержав його

¹⁰¹ Там же. Гнатюк у своїй відповіді погоджується з Панькевичем, зауважуючи, що з творів Духновича можна використати лише його драму «Добродітель перевищает багатство». Те саме говорить він і про творчість Павловича: «Навіть вірші Павловича, що писав «по шариськи» (на маковицькому діалекті — М. М.), перероблюючи їхось у перших річниках (місяцесловів — М. М.) на жаргонові, а і в дальших подибується слова, як: надежда, какъ, должностъ, должны, если, солнечны и т. д., яких я не можу брати до словаря. Коли між такими словами попадеться народне, то й його трудно брати, хіба без статуту, бо якже наводити цитати в язичку?» (Лист В. Гнатюка від 29 травня 1923 р.)

¹⁰² Лист В. Гнатюка від 28 червня 1923 р.

¹⁰³ Лист В. Гнатюка від 27 вересня 1923 р.

¹⁰⁴ Лист В. Гнатюка від 23 січня 1924 р.

¹⁰⁵ Там же.

¹⁰⁶ Лист В. Гнатюка від 24 травня 1922 р.

¹⁰⁷ Лист В. Гнатюка від 30 серпня 1923 р.

¹⁰⁸ Лист В. Гнатюка від 28 березня 1924 р.

лише через три місяці. Він мав доповнити його своїми матеріалами та чеськими еквівалентами і здати до друку. Але обставини змінилися до гіршого. В 1924 р. Панькевича було звільнено з «Шкільного відділу» і переведено в Ужгородську гімназію. Та над словником він і тут не перестав працювати, залучивши до співпраці своїх учнів з різних сіл Закарпаття і Східної Словаччині: «Використовую багатий матеріал колядок, пісень, загадок, казок, який доставили мені учники, а також і матеріал від інтелігентних селян... Дальше сам збираю і буду ще збирати в літі.»¹¹² Чим більше працював Панькевич над словником, тим більші прогалини в ньому бачив, крім того, за принципами лінгвістичної географії, він вирішив до кожного слова давати місце його походження, чого В. Гнатюк не робив, посилаючись на те, що це має бути підручний словар не науковий, а якби він і був науковий, то констатування місця походження даного слова потрібне лише окремим спеціалістам, які це можуть встановити за наведеним джерелом.¹¹³

Справа словника не перестала турбувати В. Гнатюка до останніх днів його життя. Ще 16 вересня 1926 р. (за 3 тижні до смерті), він радить І. Панькевичу: «Робіть через зиму словар тай пускайте в друк, бо щоби дійсно вся праця потому не змарнувалася, а школа би було. Ідеальної повноти ніхто ще не осiąгнув тай не осягне, а краще опісля робити доповнення і ладити друге видання, як зачинати роботу заново.»

Іван Панькевич так і думав зробити: «Працю над словарем закінчую, бо хочу подати хоть то, що дотепер зібране, бо як я би залишив не видане, то ніхто по мені сего не зробить, а і часи змінюються на гірше. Можна би ще много а много доповнити — але помочі не маю ніякої — зданий я майже виключно на себе.»¹¹⁴ Але видати словник йому не вдалось, хоч працював над ним ціле життя і довів кількість карточок до 120—130 тисяч.¹¹⁵

ОБМІН ЛІТЕРАТУРОЮ

Одним з першочергових своїх завдань після приїзду на Закарпаття І. Панькевич вважав заснування української наукової бібліотеки, без якої він не уявляв собі наукової праці. Як завжди в таких випадках, І. Панькевич звернувся за допомогою до свого учителя В. Гнатюка: «Я хочу за всяку ціну якусь малу наукову бібліотеку ту заложити, а видання Товариства (ім. Шевченка — М. М.) були би правою основою» — пише він в листі від 4 травня 1920 р.

В. Гнатюк охоче пішов назустріч І. Панькевичу і посередництвом Ште-

¹¹² Лист І. Панькевича від 8 березня 1925 р.

¹¹³ Лист І. Панькевича від 24 березня 1925 р.

¹¹⁴ Лист І. Панькевича від 12 серпня 1926 р.

¹¹⁵ Сьогодні діалектологічний словник Панькевича (разом з матеріалами В. Гнатюка) знаходиться в Інституті світової літератури та мов ЧСАН. Після смерті Панькевича над ним працювали д-р О. Зілинський та А. Куримський. Опрацьовано приблизно $\frac{1}{3}$ матеріалу, але його видання не передбачається. Може, справді Панькевич мав рацио, коли 40 років тому передбачав, що без нього словник ніхто не видасть?